

ЗА КОДИФИКАЦИЯТА НА ПРАВИЛОТО ЗА ПЪЛЕН И КРАТЪК ЧЛЕН

РУСКА СТАНЧЕВА

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. Л. АНДРЕЙЧИН“ ПРИ БАН
rustancheva@gmail.com

TOWARD CODIFICATION OF THE RULE ABOUT “FULL” AND “SHORT” ARTICLE IN MODERN BULGARIAN

RUSKA STANCHEVA

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE „PROF. L. ANDEYCHIN“ AT BAS
rustancheva@gmail.com

The article follows the long history of the most commented rule in the Modern Bulgarian – writing a “full” and “short” article in the standpoint of literary language theory and coding practice. A thorough review of the codification in the regulatory documents since 1945 is made with a view to describe the scope of the rule and meta-language of the codification. It was proven the need to study the language attitude towards this point of the normative complex.

Keywords: literary language, codification, “full” and “short” article

Без съмнение, правилото за употреба на пълен и кратък член при формите в м.р. ед. ч. в българския книжовен език е най-коментираната норма от последните 70 години насам в средите на българските езиковеди във връзка с премахването/съхраняването на правилото (вж. Андрейчин/Andreychin 1977; Виденов/Videnov 2013; Вълчев/Valchev 2013; Куцаров/Kutsarov 2009; Куцаров/Kutsarov 2010; Първев/Parvev 1975)¹. Във връзка с възобновените дискусии около това правило в периода 2009–2010 г. по повод научен форум на Пловдивския университет (вж. Кръгла маса/Kragla masa 2009) кодифициращата институция – Институтът за български език на БАН, излезе с официално становище по въпроса през 2013 г. (вж. Становище/Stanovishte 2013). Дебатите сред езиковедите намират отзвук в публичното пространство и активизират дискусиите сред българската езикова общност по въпросите за езика

като цяло и в частност по отношение на правилата на писмената му форма.

Тъкмо това налага включването на правилото за писане на пълен член като една от кодифицираните норми, към които е необходимо да се изследват нагласите на българската езикова общност с оглед на процесите на кодификация.

По дадени от Службата за езикови справки и консултации на ИБЕ при БАН в рамките на една година (април 2016 – април 2017) има над 130 запитвания, свързани с прилагането на това правило – малко повече са само въпросите към Службата за писането на главни букви в съставни собствени имена и за слято, полуслято и разделно писане. И това е съвсем обяснимо – защото тези три правила са само графични, т.е. без изход в устната реч.

Като цяло доводите за промяна на коментираната норма, лансирани от част от езиковедите ни, могат да се обобщят в няколко пункта.

1. Правилото е напълно изкуствено, защото подобно разграничение в устната реч няма и никога не е имало – т.е. то не отразява системни особености на езика.

2. Правилото е излишно, защото при формите за женски и за среден род липсва подобно разграничение и това не води до смислови конфликти при комуникацията.

3. Правилото неимоверно затруднява пишещите и е крайно време да се търси решение, което да не ги улесни.

4. Правилото е възприето в съвременната кодификация като резултат от налагане на лично мнение (на акад. Ал. Теодоров-Балан) и е плод на краен субективизъм.

Прави впечатление обаче, че в материалите, посветени на необходимостта от промяна на нормата за писане на пълен и кратък член, не се подхожда от позициите на теорията на книжовните езици. По-скоро в тях намират отражение остарели възгледи за книжовния език – най-често изтъкван е доводът, че нито един от българските диалекти не поддържа подобно разграничение. Не се отчита при това, че от момента на конституирането на диалектната основа книжовният език се превръща в автономна система, определено непроницаема за диалектни влияния (вж. Станчева/Stancheva 2008). Изофункционалните вариантни

средства, установили се в книжовния език в процесите на началната му кодификация, както е в случая с коментиранията норма, могат да придобият нов функционален статус, който да гарантира запазването им в книжовния език. Такива книжовни норми – тъкмо защото не присъстват в диалектите – започват да се възприемат от носителите на езика като белег за книжовност, обработеност, грамотност, културност и тъкмо това ги прави устойчиви. Наред с това е необходимо да се посочи, че намирането на приемливо кодификаторско решение невинаги е толкова просто. В случаи като този огромна важност придобиват данните от изследването на нагласите на езиковата общност; редица публикации по темата свидетелстват, че общественото мнение е в посока на запазването на правилото и отчетливо насочват, че е налице нагласата *езикова лоялност* (Weinreich 1953: 101) в силно изразения ѝ емоционален полюс (Garvin 1991: 99).

По-нататък ще направим кратък аналитичен преглед на историята на кодификацията на това правило.

Правилото за разграничаване на пълен и кратък член при имената от м.р. ед.ч. в зависимост от синтактичната им функция води началото си от 1835 г., когато е фиксирано в първата граматика на новобългарския книжовен език на Неофит Рилски (вж. Неофит Рилски/Neofit Rilski 1835, цит. по 1984).

Така генезисът на коментиранията граматична норма (с изход само в правописа, но не и в устната книжовна реч) неизбежно отправя към Възраждането и историята на националното ни движение за формиране на независима българска държава. Тогава от първостепенна важност е изборът на модел за изграждане на национален книжовен език. Този език има ясно изразени символни функции, от които най-отчетливо преобладават обединяващата и разграничаващата, доколкото чрез този избор книжовниците разчитат да мобилизират чувството за колективна национална принадлежност – тъкмо изграждащият се тогава книжовен език със своя наддиалектен статус е естествената основа за единение и спойка. Неслучайно стремежът на българските книжовници от този период е да използват езикови средства от различни диалектни системи, за да подсилат чувството за общност на българите, доколкото книжовният език се формира в условията на чужда доминация и липса на държавност.

Нормата за разграничаване на пълен и кратък член илюстрира най-ярко нормообразуващата функция на кодификацията, която по принцип има място най-вече в ранните периоди на изграждането на книжовния език. Това ясно личи от думите на Неофит Рилски, който предлага въвеждането на разпространени в устната реч членни форми за м.р. ед.ч. (-о, -а и -атъ) за разграничаването на синтактични функции с разбирането, че така: „всякому ще да бъде угодно, защото не се унищожават на никого поместният член“ (Неофит Рилски/Neofit Rilski 1835, цит. по 1984: 62). Авторите на следващите възрожденски граматики подхождат различно, като най-общо би могло да се каже, че се разделят на два лагера: едните предлагат само една членна форма за м.р. ед.ч. – тази, която съдържа старото показателно местоимение *-тъ*, а другите се опитват да примирят традицията и узуса, като предлагат две членни форми (у Неофит Рилски – даже три), които наред с определеността изразяват и падежни (синтактични) отношения.

Първата официална кодификация на модерния ни книжовен език – „Упътване за всеобщо правописание“ от 1899 г. узаконява съществуването на двете членни форми в м.р. ед.ч., което до голяма степен предreshава съдбата им. Осмислянето на нормообразуващата функция на кодификацията в този сегмент от нормативния комплекс кара и авторите на първите научни граматики на българския език от 30-те и 40-те години на 20. век да предлагат различни модификации, но не и отмяна на коментираната норма. Важно е да се посочи още, че действието на нормата за разграничаването между пълен и кратък член в книжовния език в първите научни граматики на българския език се ограничава преди всичко до сферата на писмената реч. Така или иначе обаче никой от авторите на тези граматики не дръзва да кодифицира дублетна употреба на двете членни форми за м.р. ед.ч. или пък извеждане на която и да е от тях извън книжовния език. Действието на тази норма се поддържа, както е известно, и със специален законов акт за правописа от 1928 г. Наредбата закон за правописа от 1945 г. препотвърждава правилото за пълен и кратък член при имената по законодателен път (вж. Станчева/ Stancheva 2009).

С оглед на съвременната кодификация по-нататък ще представим подробно правилото в кодифициращите документи от 1945 г. до момента.

Правописен и правоговорен наръчник. София, Бълг. книга, 1945. 400 стр. (Състав.: И. Хаджов, Ц. Минков, Д. Осинин, С. Стойков, Н. Костов, Л. Андрейчин, С. Илчев, Д. Маджаров, К. Генов) (**Наръчник 1945**)

2. Съществителни имена. Членуване

4. [...] **Пълният** член (*-ът, -ят*) се употребява, когато съществителното е в *именителен падеж* (подлог или сказуемно име): *Дъбът* израсъл. *Работникът* направил от него бъчва. Най-голямото животно на сушата е *слонът*.

Краткият член (*-а, -я*) се употребява, когато съществителното е във *винителен падеж* (пряко или предложно допълнение): *Работникът* отсякъл *дъба*. *Работникът* направил от *дъба* хубава бъчва. *Кметът* управлява *града*. *Връщам* се в *града*.

Забележка: Правилата за пълен член се употребяват само в писана реч. В говора обикновено не се спазва.

При глаголи от страдателен залог се членува с пълен член *граматичният*, а не логичният подлог: *Градът* се управлява от кмета. *Въпросът* трябва да се проучи (Наръчник/Narachnik 1945: 26–29).

Прилагателни имена

Пълен член се употребява, когато прилагателното стои пред съществителното в *именителен падеж*. *Старият* дъб изсъхна. *Сръчният* работник направи хубава бъчва (вж. и при същ. имена).

Кратък член се употребява, когато прилагателното стои пред съществително във *винителен падеж* (вж. и при СИ): *Пътникът* се спря под *стария* дъб. *Работниците* отсякоха *стария* дъб. В клоните на *стария* дъб имаше много гнезда“ (Наръчник/Narachnik 1945: 31).

Коментар: Този правописен справочник е първият от трите правописни речника, излезли непосредствено след правописната реформа през 1945 г. Кодифицира се действието на правилото само по отношение на писмените текстове и то само при съществителните и прилагателните в м.р. ед.ч. (без да се посочва обхватът му при формите за м.р. ед.ч. на числителните и местоименията, които могат да се членуват, не се споменават и причастията).

Що се отнася до метаезика на кодификацията, се прибегва до формулировки, въз основа на разграничението на *именителен* от *винителен* падеж. Би могло да се каже, че такъв подход определено затруднява рецепцията и прилагането на правилото, доколкото категорията *падеж* няма опора в езиковото съзнание на съвременния българин.

Правописен речник Хемус на българския книжовен език. Съставил по официалния правопис от 1945 год. д-р Л. Андрейчин. Разрешен от Министерството на пропагандата с № III – 2838 от 24.II. 1945 г. Хемус А.Д. за книгопечатане и издателство, София

[...]

1. Съществителни имена, образувани с деятелни наставки *-ар*, *-тел*, както и съществителните имена *ден*, *кон*, *огън*, *сън*, *цар*, *крал*, *път*, *зет*, *лакът*, *нокът*, имат пълна членна форма *-ят*, а кратка *-я*, напр. *овчарят*, *овчаря*, *учителят*, *учителя*, *конят*, *коня* и пр. (както *краят*, *края*, *славоят*, *добрият*, *добрия* и пр.).

2. Пълната членна форма за мъжки род *-ът*, *-ят* се употребява в именителен падеж, а кратката *-а*, *-я* в косвен падеж, напр.: *Ученикът* чете. – *Очакваният* ден дойде. – *Гостът* се очаква с нетърпение. – *Този стол не е моят*. – Но: *Повикай ученика*. – *Потърси същия* ученик. – *Кажете на другаря* си. – *Ела с другаря* си. – *Ела със същия* си другар (стр. 10).

Коментар: Като цяло в този справочник на членуването е отделена едва половин страничка на фона на подробното въвеждане на правилата за употреба на буквите *я*, *е*, *ъ*, *ь*, *й*. В един раздел са формулирани всички правила, засягащи членуването – за твърд/мек вариант на члена, за пълен/кратък член и за двойни съгласни при имена от ж.р. ед.ч. на *-т* при добавяне на члена *-та*. Формулировката, макар и лаконична, свидетелства, че кодификацията претендира за максимален обхват, доколкото примерите обхващат, освен съществителни и прилагателни, още и местоименни форми, числителни и причастия.

Правописен речник на българския книжовен език, 1945. (Състав.: Андрейчин, Леков, Георгиев)

1. Членната форма на имената от м.р. ед.ч. се употребява по следното правило: за именителен падеж *-ът*, *-ят*, за косвен падеж *-а*, *-я* (стр. 8).

Коментар: В сравнение с предходния речник третият от правописните речници през 1945 г. стеснява обхвата на действието на правилото само до имената с уговорката, че се отнася до „имената“ и така изключва причастията. Правилото, както и в предишните два речника, няма характер на проста инструкция за действие, която да улесни прилагането му в писмената практика и така да създаде предпоставки за намаляване на колебанията.

Правописен речник на българския книжовен език. 3. прераб. официално изд. София, 1954. (Състав.: Л. Андрейчин, В. Георгиев, И. Леков, Ст. Стойков)

Коментар: Този речник запазва непроменена формулировката на коментираното правило от предишния речник. За справочника е важно да се отбележи, че е първият нормативен речник, съставен и издаден след упълномощаването на Института за български език да внася единство в правописа, като издава официален правописен речник (1950 г.), и след проведената по това време Национална правописна конференция (1951 г.).

Правописен речник на българския книжовен език. 4. поправ. изд. София, 1958. (Състав.: Л. Андрейчин, В. Георгиев, И. Леков, Ст. Стойков)

Правописен речник на българския книжовен език. София, 1965. (Андрейчин, Леков, Георгиев, Стойков).

Коментар: Двата речника запазват непроменено правилото във вида, в който е в правописния речник от 1954 г. (т.е. от последния речник от 1945 г.).

Граматика на съвременния български книжовен език (София, Издателство на БАН, 1982) (ГСБКЕ)

§ 124. Употреба на пълния член при съществителните от мъжки род в единствено число. [...]

Пълният вариант се употребява, когато членуваното съществително изпълнява някоя от следните служби в изречението:

а) Подлог. Примери [...] Ако съществителното подлог има съгласувано предпоставено определение, членува се определението, напр. *Престолният град е сломен.*

Когато съществителното подлог има задпоставено определение, членува се съществителното подлог.

В т.нар. номинативни изречения, когато съществително от мъжки род ед.ч. означава определен обект (лице, предмет и пр.), то също се членува с пълен член. Такива изречения се срещат като заглавия, наименования и под. Примери [...]

Забележка: Прякори и прозвища на лица мъже обикновено не се членуват с пълен член и когато изпълняват служба на подлог в изречението, напр. [...]

б) Сказуемно определение. Примери [...]

в) Приложение, поясняващо съществително име от мъжки род ед.ч., което е подлог. Примери [...]

При сказуемното определение дадените примери са само с предикатив, и то с глагола *съм.*

[...]

§ 193. Членуване на формите за мъжки род. Формите на прилагателните за мъжки род ед.ч. приемат член *-ят [-йът]*, наречен пълен, или *-я [-йъ]*, наречен кратък. Примери [...]

д) употреба на пълния вариант на определителния член. Примери [...]

Пълният член *-ят [-йът]* се употребява, когато членуваната форма на прилагателното изпълнява някоя от следните служби в изречението:

а) Определение на подлога. Примери [...]

б) Определение на сказуемното определение при спомагателния глагол *съм.* Примери [...].

в) Подлог. Когато прилагателното е самостоятелно употребено или е субстативирано, то може да изпълнява служба на подлог. В такъв случай, ако означава определен обект, се членува с пълен член. Примери [...]

г) Сказуемно определение (когато прилагателното е самостоятелно употребено или е субстативирано). Примери [...]

д) Определение на приложение, което пояснява подлога. Примери [...]

§ 229. Членуване на притежателните местоимения. [...] Употребата на пълния и краткия член за мъжки род единствено число според синтактичното правило е напълно аналогична на употребата на прилагателните имена (вж. §193, д). Примери [...].

§ 236. Пълните форми на възвратното притежателно местоимение се членуват като пълните форми на обикновените (невъзвратните) притежателни местоимения: *свой – своя [свойъ], своят [свойът]*, [...].

Коментар: ГСБКЕ представя най-пълната до момента на появата си кодификация на правилото за пълния член с оглед на функцията му да сигнализира синтактичната служба на формите за м.р. ед.ч. в изречението. Личи стремеж при описанието на отделните части на речта правилото за пълен член да се представи с оглед синтактичните позиции, при които е задължително спазването му.

В пълна степен това е постигнато при формулировките за членуването на съществителните и прилагателните имена, а до голяма степен и при местоименията, които имат членувани форми. За пръв път се кодифицира членуването на прякорите и прозвищата, макар и некатегорично, тъй като се използва уговорката „обикновено“, което не дава точна инструкция на носителите на езика, доколкото не определя обхвата на случаите.

При формата за количество на обобщителните местоимения обаче, която се употребява само членувана – *всичкия(т)* не се препраща към правилото, а е налице кодификация само чрез примери. При неличните глаголни форми (причастията) въпросите на членуването изобщо не се коментират.

В ГСБКЕ не се посочва изрично обхватът на правилото – дали то е валидно единствено за писмените текстове.

Що се отнася до метаезика на кодификацията на правилото за пълен/кратък член, ГСБКЕ изоставя формулировката „падеж“ – най-вероятно поради това, че тя е трудно разбираема за носителите на езика, и предпочита термините за означаване на синтактичните позиции в изречението, което налага и пълно описание на позициите, в които може да се появи форма с пълен член.

Може да се посочи, че формулировките, основани на изреждане на синтактичните позиции, са по-достъпни за носителите езика предвид изучаването на синтаксис в системата на задължителното училищно образование.

Правописен речник на съвременния български книжовен език, София, БАН, 1983; 2. изд. 1995².

§7. Членната форма на имената от м.р. ед.ч. се среща в няколко варианта: *-ът*, *-ят* (пълна форма) и *-а*, *-я* (кратка форма). Пълната форма се употребява,

когато името е подлог или определение и сказуемно определение на подлога, т.е. когато вместо съществителното име може да се яви именителната форма на личните местоимения, напр.: *Протоколът трябва да се напише още днес* (= той трябва да се напише още днес). *Новият правилник влезе в сила. Вие ли сте новият учител? Това е новият учебник.*

Кратката форма се употребява, когато името не е подлог, т.е. след предлог и изобщо, когато може да се замени с местоимението *него* или *го* (а не с *той*), напр.: *Той отиде в града* (след предлог). *Той прочете протокола* (= той го прочете). *Той говореше за протокола* (след предлог, а освен това може да се каже: Той говореше за него).

Коментар: Това е първият официален речник, издаден от името на Института за български език. Речникът представя нов авторски колектив и нова концепция за кодификацията като цяло в посока на изчерпателност. Това важи и за правилото за пълния и краткия член, което се опира на описанието му в ГСБКЕ, излязла по същото време.

Разликата с кодификацията по отношение на коментираното правило обаче е и доста отчетлива, но не по отношение на действието му, а по отношение на метаезика. Налице е явен стремеж правилото да се приближи до езиковата интуиция на носителите на езика. Като се стъпва на метаезика на ГСБКЕ, който се запазва непроменен, се добавя и допълнителен тест за възможна местоименна замяна на членувания израз с *той/него (го)*, която да даде възможност за прилагането му на практика от носителите на езика. Определено би могло да се каже, че това е голяма стъпка напред във възгледите за кодификацията.

Нов правописен речник на българския език. София, Хейзъл, 2002.

16. Пълните членни форми се употребяват в следните случаи:

16.1. Когато членуваното име е подлог или сказуемно определение към подлога:

[Примери]

16.2. При имена – заглавия на книги, филми и др., когато са употребени самостоятелно:

[Примери]

17. Кратките форми се употребяват във всички останали случаи – когато съществителното е пряко или непряко допълнение, обстоятелствено пояснение и др.

[Примери]

Заб. При колебание трябва да се знае, че съществително, членувано с пълна фор-

ма, може да бъде заменено от местоимението *той*, а съществително, членувано с кратка форма – с *него* (*го*), а не с *той*:

[Примери]

19. Само с кратка или само с пълна членна форма (в зависимост от съответния изговор) се членуват съществителните от м.р. в следните случаи:

19.1. При прякори и прозвища на лица:

Иван Бухала, Теньо Казака, Петър Кривия, Краличът.

19.2. При географски имена (главно на местности) от типа на:

Хисаря, Юндола, Предела, Леденика, Хисарлъка, Превала, Джендема, Клептуза, Лонгоза, Долът.

Коментар: Нов правописен речник (2002) поддържа кодификацията на правилото за разграничаване на пълен и кратък член при формите за м.р. ед.ч. отново – както и предишните речници – без да дава пълния обхват на действието на правилото. И тук не са уговорени частията в м.р. ед.ч. в атрибутивна употреба, които също се членуват според това правило. Остава неясен въпросът за действието на правилото в устната реч.

Неясна остава отново кодификацията за употреба на пълен или кратък член при прякорите и прозвищата и при членуваните местни имена, където се използва формулировката „в зависимост от съответния изговор“, която на практика изправя потребителите на речника пред нерешим проблем за избора на пълна или кратка членна форма и създава предпоставки за колебания в практиката.

Възможността за местоименна замяна с цел да се улесни прилагането на правилото, в този справочник е изведена в забележка – което според нас е отстъпление от практиката на предишните два академични речника. Формулировката обаче няма характер на инструкция за потребителите на речника и е непрецизна и нелогична. Тя допуска замяна на членувано с пълна форма съществително с *той*, вместо обратното – че ако името може да се замести с *той*, значи трябва да се употреби пълен член.

Достойнство на метаезика на кодификацията е, че е разтоварен от излишна граматична терминология, като при формулировките вече отсъстват термините, свързани с категорията *падеж* („именителен падеж“ и „именителна форма на личните местоимения“), неизменно присъстващи в предишните справочници, и това е крачка напред към улес-

няване на рецепцията и прилагането на правилото. Формулировките се основават върху учебникарската терминология по синтаксис, което подпомага усвояването на правилото.

Официален правописен речник на българския език. София, Издателство „Просвета“, 2012.

Членуване с пълен и кратък член

17.2.

В писмен текст в зависимост от службата си в изречението думите от м.р. ед.ч. могат да се членуват по два начина: с пълен член (**-ът** или **-ят**) и с кратък член (**-а** или **-я**).

17.3.

С членните форми за м.р. ед.ч. **-ът** за пълен член и **-а** за кратък член се членуват:

17.3.1.

Всички съществителни нарицателни имена и част от собствените имена от м.р. ед.ч., които завършват на съгласна, с изключение на съществителните имена, посочени в т. 17.4.

[Примери]

17.4.

С членните форми за м.р. ед.ч. **-ят** за пълен член и **-я** за кратък член се членуват:

17.4.1.

Всички съществителни нарицателни имена, които в м.р. ед.ч. завършват на **-й**.

[Примери]

17.4.2.

Съществителните имена, образувани с наставка **-тел**.

[Примери]

17.4.3.

Съществителните имена, образувани с наставки **-ар** и **-яр**.

[Примери]

17.4.4.

Следните 10 съществителни имена:

[Примери]

17.4.5.

Всички прилагателни имена в м.р. ед.ч.

[Примери]

17.4.6.

Пълните форми на местоименията в м.р. ед.ч.

[Примери]

17.4.7.

Всички числителни редни имена в м.р. ед.ч.

[Примери]

17.4.8.

Причастията в м.р. ед.ч.

[Примери]

17.5.

Правилата за употреба на пълен и кратък член са задължителни само за писмените текстове.

17.6.

В писмен текст в зависимост от службата си в изречението думите в м.р. ед.ч. могат да се членуват по два начина – с пълен член и с кратък член.

17.6.1.

Пълна членна форма се пише в следните случаи:

17.6.1.1.

Членуваната дума е подлог в изречението. Това означава, че в изречението е възможна замяната на членуваната дума с **той**.

[Примери]

17.6.1.2.

Членуваната дума е съгласувано определение или приложение на подлога в изречението. Това означава, че е възможна замяната на цялото словосъчетание, в което участва членуваната дума, с **той**.

[Примери]

17.6.1.3.

Членуваната дума или словосъчетанието, в което тя участва, се свързва с един от следните глаголи: *съм, бъда, оказвам се, изглеждам, ставам* (в значение 'превърщам се в'), *казвам се, наричам се, представлявам* (в значение 'съм').

[Примери]

17.6.1.4.

При членуване на обръщения в м.р. ед.ч.

Редникът, застанете мирно!

Малкият, ела тук!

Ти, русият, върни се!

Подсъдимият, изправете се!

Вие, първият отляво, излезте по-напред!

Новодошият, затворете вратата, ако обичате.

17.6.2.

Кратка членна форма се пише в следните случаи:

17.6.2.1.

Членуваната дума не е подлог в изречението. Това означава, че в изречението е невъзможна замяната на членуваната форма с **той**.

[Примери]

17.6.2.2.

Членуваната дума не е съгласувано определение или приложение към подлога в изречението. Това означава, че в изречението е невъзможна замяната на цялото словосъчетание, в което участва членуваната дума, с **той**.

[Примери]

17.7.

Членуване с пълен и кратък член на собствени имена.

17.7.1.

Според общите правила за членуване с пълен или с кратък член се пишат част от собствените имена от м.р. ед.ч., чиято основна форма е нечленувана:

17.7.1.1.

Едносъставни собствени имена от м.р. ед.ч. на географски, културни и исторически обекти (*Дунав, Искър, Балкан, Акропол, Колизеум, Ватикан, Пратер, Ермитаж, Партедон, Цвингер, Лувър* и др.).

[Примери]

17.7.1.2.

Съставни собствени имена от м.р. ед.ч., чиято основна форма не е членувана (*Министерски съвет, Институт за български език, Сатиричен театър, Европейски съюз, Балкански полуостров, Млечен път, Лисабонски договор* и др.).

[Примери]

17.7.2.

С пълен член се пишат членуваните форми от м.р. ед.ч. в заглавия на книги, филми, статии и др., ако са употребени самостоятелно и не са след предлог.

[Примери]

17.7.3.

С кратък член независимо от службата си в изречението се пишат прозвищата и прякорите от м.р. ед.ч.

[Примери]

17.7.4.

С кратък член независимо от службата си в изречението се пишат собствените имена на географски обекти от м.р. ед.ч., чиято основна форма е членувана (*Юндола, Кайлъка, Хисаря* и под.).

[Примери]

Коментар: Несъмнено последният академичен речник прави най-пълната по своя обхват кодификация на правилото. Представени са случаи, които до този момент не са уговаряни. Тук се отнасят формите за м.р. ед.ч. на: причастията, членуваните обръщения, едносъставните собствени имена, които могат да се членуват, съставните собствени имена (с генезис от нарицателни съществителни). Ясно и недвусмислено за разлика от предходните кодификационни документи са представени правилата за членуване на прякорите и прозвищата, както и на собствените имена, чиято основна форма е членувана.

Правилата за членуване с пълен и кратък член са организирани по нов начин: най-напред са разграничени формите, които в м.р. ед.ч. присъединяват членни форми (*-ът/-а*) и (*-(у)ят/-(у)я*), а след това са представени правилата с оглед на синтактичните функции на формите. Правилата са организирани в йерархия, като никъде не се допуска ква-

лификацията „забележка“, с което в максимална степен се осигурява адекватната им рецепция, а оттам и прилагането им в практиката.

Съществена особеност на кодификацията е ограничаването на действието на правилото до писмените текстове в съответствие с езиковата действителност. В подкрепа на това е и формулировката „се пише/се пишат“.

Що се отнася до метаезика на кодификацията, той следва традицията при формулиране на правилото с оглед на синтактичната функция на формите в м.р. ед.ч. при изчерпателно изброяване на частите на изречението, при които се изисква писане на пълен/кратък член. Заедно с това обаче навсякъде в рамките на правилата, а не в забележка последователно е прокарана инструкцията за замяна на членувания израз с *той/него*, което в максимална степен улеснява пишещите.

Като цяло би могло да се обобщи, че кодификацията след последната правописна реформа от 1945 г. поддържа последователно правилото за разграничаване на пълен и кратък член при формите за м.р. ед.ч. Прегледът на правописните наръчници издава ясно изразен стремеж към все по-пълен обхват на случаите чрез включване на все повече части на речта, които притежават категорията определеност.

Недостатък на кодификацията е, че стриктното ограничаване на действието на правилото само до писмените текстове е уговорено само в два от поредицата правописни справочници – в първия (Правописен и правоговорен наръчник от 1945 г.) и след това чак в действащия в момента Официален правописен речник (2012).

Постепенно се прецизира и метаезикът на кодификацията. Най-дълга традиция има интерпретирането на правилото в термините на категорията *надеж*, което несъмнено е пречка за последователното му овладяване поради разпадането и отмирането на тази категория при съществителните, прилагателните и числителните имена и частичното ѝ запазване единствено при част от местоименията. Първоначално се използват термините *именителен/винителен надеж*, след това *именителен/косвен надеж*. Чак в ГСБКЕ от 1982–1983 г. последователно се прокарват формулировки на правилото във връзка със синтактичните функции на формите от м.р. ед.ч. в изречението, като се използва познатата учебническа терминология по синтаксис. Тези формулировки се

поддържат и до момента. За пръв път в правописния речник от 1983 г. се прокарва и формулировка в съответствие с интуитивното знание на носителите на езика, която да улесни пишещите. Тази формулировка е най-прецизна и последователно прокарана в Официален правописен речник (2012).

Състоянието на кодифицираната норма за употреба на пълен и кратък член в българския език несъмнено е илюстрация на наблюдението на Е. Косериу, че нормата „като всичко онова, което представлява традиционна реализация“ (Косериу/Coseriu 1952 – цит. по Косериу/Coseriu 1990: 286), може да бъде в редица случаи по-широко понятие от системата.

Причините за това би трябвало несъмнено да се потърсят в самата природа на езика като феномен. Както редица изследователи в областта на социолингвистиката и езиковата политика подчертават, освен чисто инструментална езикът притежава и ясно изразени символни функции, доста по-ярко застъпени в писмената му форма. В литературата, посветена на нагласите на езиковите общности, нееднократно се подчертава, че членовете им очакват техният език в стандартната му форма да е нещо повече от „удобен за употреба“ (Fishman 1974: 23). Те смятат, че той трябва да бъде „отражение на това, което са, както и на онова, което са били и което се надяват да бъдат, и този факт не бива да се подценява“ (Eastman 1983: 7) нито от субектите на кодификацията, нито от кръговете със законодателна функция в езиковата област.

Не е странно, че макар да не е системна особеност на езика и никога да не е била, нормата за разграничението между пълен и кратък член в писмения език не среща противници в рамките на езиковата общност като цяло през целия период на действието ѝ – вече повече от век и половина. Подчертаването на факта, че коментираното правило не среща подкрепа в езиковата система, а е елемент единствено на кодифицираната писмена норма, се изтъква най-вече в средите на езиковедите, чиито изследователски интереси по правило са встрани от проблематиката на теорията на книжовните езици. На другия полюс е мнозинството от българите, у които е налице стремеж към овладяване и спазване на правилото тъкмо защото то се възприема като елемент, наследен и осветен

от традицията (вж. Григоров/Grigorov 2011, Найденов/Naydenov 2010, Пушкаров/Pushkarov 2013).

Емпиричните данни от проучването на езиковите нагласи спрямо този пункт от нормативния комплекс и последващият им задълбочен анализ са от първостепенна важност и ще дадат надеждна обратна връзка, върху която може да стъпи кодификаторската практика, за да се вземат адекватни решения.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ Тук посочваме част от богатата библиография по въпроса.

² Приведените цитати са по изданието от 1995 г.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Андрейчин 1977: *Андрейчин, Л.* Из историята на нашето езиково строителство. http://www.promacedonia.org/la/la3_7.html [Andreychin 1977: *Andreychin, L.* Iz istoriyata na nasheto ezikovo stroitelstvo http://www.promacedonia.org/la/la3_7.html]

Виденов 2013: *Виденов, М.* Пак за пълния член в българския език. – Наука, бр. 1. [Videnov 2013: *Videnov, L.* Pak za palnia chlen v balgarskiya ezik. – Nauka, br. 1.]

Вълчев 2013: *Вълчев, Б.* Опростяването на правописа и пунктуацията е подобряване и усъвършенстване, а не *из*простяване. – Наука, бр. 5. [Valchev 2013: *Valchev, B.* Oprostyavaneto na pravopisa i punktuatsiyata e podobryavane i usavarshenstvane, a ne *iz*prostyavane. – Nauka, br. 5.]

Григоров 2011: *Григоров, Н.* Правописна реформа ли? От какъв зор? <https://frognews.bg/obshtestvo/aktualno/pravopisna-reforma-kakav-zor.html> [Grigorov 2011: *Grigorov, N.* Pravopisna reforma li? Ot kakav zor? <https://frognews.bg/obshtestvo/aktualno/pravopisna-reforma-kakav-zor.html>]

<https://frognews.bg/obshtestvo/aktualno/pravopisna-reforma-kakav-zor.html>

Косериу 1952: *Coseriu, E.* Sistema, norma i habla [цит. по Система, норма и тип. – В: *Косериу, Е.* Лекции по общо езикознание. София, Наука и изкуство, 1990]. [Coseriu: *Coseriu, E.* Sistema, norma i habla [tsit. po Sistema, norma i tip. – In: *Coseriu, E.* Lektsii po obshto ezikoznanie. Sofia, Nauka i izkustvo, 1990]

Кръгла маса 2009: *Кръгла маса „Актуални проблеми на съвременния български правопис.* Пловдивски университет 2009. <https://uni-plovdiv.bg/uploads/site/vestnik/2009/18.12.2009-9-10.pdf> [Kragla masa 2009: *Kragla masa „Aktualni problemi na savremennia balgarski pravopis.* Plovdivski universi-

tet 2009. <https://uni-plovdiv.bg/uploads/site/vestnik/2009/18.12.2009-9-10.pdf>]

Куцаров 2009: *Куцаров, И.* Буквите ю, я и щ са излишни. <https://www.24chasa.bg/Article/301917> [Kutsarov 2009: *Kutsarov, I.* Bukvite yu, ya i sht sa izlishni. <https://www.24chasa.bg/Article/301917>]

Куцаров 2010: *Куцаров, К.* Пълният член е изкуствен, трябва да отпадне. <https://www.24chasa.bg/Article/696451> [Kutsarov 2010: *Kutsarov, K.* Palniyat chlen e izkustven, tryabva da otpadne. <https://www.24chasa.bg/Article/696451>]

Найденев 2010: *Найденев, В.* Долу пълният член! Не, глупаво е. <https://www.24chasa.bg/Article/297404>. [Naydenov 2010: *Naydenov, V.* Dolu palniyat chlen! Ne, glupavo e. <https://www.24chasa.bg/Article/297404>]

Неофит Рилски 1835: *Неофит Рилски.* Болгарска граматика [цит. по *Неофит Рилски.* Болгарска граматика, 1984. Фототипно издание. София, Наука и изкуство.] [Neofit Rilski 1835: *Neofit Rilski.* Bolgarska gramatika [tsit. po *Neofit Rilski.* Bolgarska gramatika, 1984. Fototipno izdanie. Sofia, Nauka i izkustvo.]

ПУ протестира срещу статия за пълния член в българския език. http://econ.bg/Новини/ПУ-протестира-срещу-статия-за-пълния-член-в-българския-език_1.a_i.173965_at.1.html [PU protestira sreshtu statia za palnia chlen v balgarskia ezik. http://econ.bg/Novini/PU-protestira-sreshtu-statia-za-palnia-chlen-v-balgarskia-ezik_1.a_i.173965_at.1.html]

Пушкарров 2013: *Пушкарров, Д.* За пълния и краткия член в българския език – неграмотни ли са кодификаторите? – Наука, бр. 5. <https://fairscience.files.wordpress.com/2014/01/zapulniakratkiachlen-nauka-4-2013.pdf> [Pushkarov 2013: *Pushkarov, D.* Za palniya i kratkiya chlen v balgarskiya ezik – negramotni li sa kodifikatorite? – Nauka, br. 5. <https://fairscience.files.wordpress.com/2014/01/zapulniakratkiachlen-nauka-4-2013.pdf>]

Първев 1975: *Първев, Хр.* Очерк по история на българската граматика. София, Наука и изкуство. [Parvev 1975: *Parvev, Hr.* Ocherk po istoriya na balgarskata gramatika. Sofia, Nauka i izkustvo.]

Становище 2013: *Становище на Института за български език при БАН относно правилото за пълния и краткия член.* http://old.usb-bg.org/Bg/kn5_2013.htm [Stanovishte 2013: *Stanovishte na Instituta za balgarski ezik pri BAN относно правилото за palniya i kratkiya chlen.* http://old.usb-bg.org/Bg/kn5_2013.htm]

Станчева 2008: *Станчева, Р.* Кодификаторската практика на първите български научни граматика (върху материал от описанието на имената). В: *Българите, книжовността, езикът.* София, ИК „Емас“, 341–387. [Stancheva 2008: *Stancheva, R.* Kodifikatorskata praktika na parvite balgarski na-

uchni gramatiki (varhu material ot opisanieto na imenata). – In: Balgarite, knizhovnostta, ezikat. Sofia, IK „Emas“, 341–387.]

Garvin 1991: *Garvin, P.* Czechoslovak Linguistics and the World. – In: BRNO STUDIES IN ENGLISH, 94–101.

Eastman 1983: *Eastman, C.* Language Planning: An Introduction. San Francisco.

Fishman 1974: *Fishman, J.* Advances in language planning. The Hague: Mouton.

Weinreich 1953: *Weinreich, U.* Languages in Contact.

http://old.usb-bg.org/Bg/kn5_2013.htm

✉ Доц. д-р Руска Станчева

Секция за съвременен български език

Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ при БАН

бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България

✉ *Assoc. Prof. Ruska Stancheva, PhD*

Department of Modern Bulgarian Language

Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences

52 Shipchenski prohod, Bl. 17, Sofia 1113, Bulgaria